

СТАНОВИЩЕ

от: доц. д-р Румяна Андреева Чукова,

за дисертацията на **Веселина Железанова Узунова**, докторант на самостоятелна подготовка към секция „История на света и международните отношения в ново и най-ново време”, Институт за исторически изследвания при БАН,
за присъждане на образователната и научна степен “*доктор*” по научна специалност 05. 03. 04. - Нова и най-нова обща история

Тема на дисертацията: „**Американо-иранските отношения между две кризи – национализацията на петрола и кризата със заложниците (1951 – 1979 г.)**“

Представеният за защита дисертационен труд разглежда един от ключовите и непрестанно актуални проблеми в съвременната блискоизточна политика. Той изследва най-динамичния и събитийно наситен период от американо-иранските отношения. В хронологичен план са анализирани многопластовите и динамични политически събитията и процесите, заключени между две кризи в двустранните отношения: национализацията на петрола (1951) и кризата със заложниците (1979 г.), превърнала се в част от Иранската религиозна революция и довела до скъсването на дипломатическите отношения между двете държави. Именно тогава са заложени дълбоките причини, подготвили конфликтогенната среда в регионите на Близкия и Средния Изток в края на ХХ и началото на ХХІ век, където Иран е един от двигателите на процесите.

Докторантката Веселина Узунова е бакалавър по международни отношения от Югозападния университет „Н. Рилски“ и магистър по национална сигурност от Военна академия „Г. С. Раковски“. Натрупаните знания и трайният ѝ интерес към проблематиката на международните отношения в регионите на Близкия и Средния Изток са предпоставка за успешната реализация на настоящия дисертационен труд. В този контекст, специално искам да подчертая позитивната нагласа на Веселина Узунова към многовековната персийско-иранска цивилизация както и нейните, наистина задълбочени, познания по най-новата история, политика, обществени отношения и култура на Иран.

Представеният за становище труд напълно отговаря на академичните изисквания и стандарти за качествен дисертационен продукт с научен и научно-приложен приносен характер. Очевидно той е плод на продължително, задълбочено и прецизно

изследване, осъществено върху значителна документална и литературна база. Обемът на представения труд е 274 стр. стандартен компютърен текст, от които 253 стр. са основен текст, състоящ се от увод, четири глави, всяка от които съдържа по няколко вътрешни параграфа и раздела и заключение. Като приложение е представен списък на използваните документални източници и научна литература по темата. Възприетият проблемно-хронологичен подход е позволил на докторантката да организира изложението в четири глави, в които е представена цялостната палитра от основните теми и етапи в американо-иранските отношения през един продължителен, изпълнен с динамични обрати 28-годишен период. Измерен с критериите на американската политическа периодизация, той обхваща няколко президентски мандата (начело с президентите Айзенхауер, Кенеди, Джонсън, Никсън, Форд и Картър). Докторантката е успяла аргументирано да изложи специфичната линия по „иранското досие“ на отделните президентски администрации, да открие ясно стратегическите американски интереси в региона и конкретно да покаже реалното целево присъствие на САЩ във вътрешната политика на шахски Иран.

Целта на дисертацията е точно и ясно формулирана в увода: да анализира отделните етапи и проблеми в развитието на американо-иранските отношения през периода 1951 -1979 г. като отправните точки в изследователския анализ са отстояването на американските политически приоритети спрямо Иран през различните президентски мандати, еволюцията в иранската вътрешнополитическа динамика и влиянието на глобалните и регионалните близоизточни събития и процеси върху двустранните отношения. За реализирането на поставената цел в изложението са решени няколко научноизследователски задачи (формулирани конкретно в увода), съобразени със спецификата на целите, които Белият дом си поставя през различните периоди от взаимоотношенията си с режима на шах Мохаммад Реза Пахлави.

Първа глава от дисертацията има въвеждащ характер и в нея накратко е проследена предисторията на американо-иранските отношения с цел да се изясни причинно-следствената връзка в тяхното динамично развитие. Предпоставка за началото на двустранните отношения е възкачването на престола на династията Пахлави, която насърчава процесите на модернизация на Иран. Тук дисертантката много точно е поставила акцент върху събитията около петролния дуел между традиционния властелин в региона Великобритания и набиращата все по-голямо надмощие, благодарение на новите принципи във външната си политика суперсила – САЩ. Главата завършва с анализ на двустранните отношения през двата мандата на

президента Труман, които (според точната оценка на докторантката) се отличават с безпрецедентна външнополитическа активност, в която често пъти проличава непоследователността и хаоса на наследената от Ф. Д. Рузвелт външнополитическа линия.

Заглавието на *втора глава*: Факторът петрол във вътрешната и външната политика на Иран (1949-1953) красноречиво илюстрира нейната важна роля в изложението. Тук авторката е разгледала двустранните отношения при кабинета на Мохаммад Мосаддек (1951-1953). Анализирани са причините, предизвикали промяната в петролната политика на Иран и ролята на преврата от 19 август 1953 г. като повратна точка в американската политика в целия регион. На базата на приведените факти В. Узунова аргументира тезата си, че Вашингтон третира националистите като опасни за американските стратегически интереси. Негов приоритет става подкрепата за традиционно ориентираните прозападни режими. В тази светлина, Америка практически престава да бъде закрилник на „демократията“, в полза на своето успешно противопоставяне на СССР, който от своя страна оказва подкрепа за радикалните просъветски режими. Макар и кратък, двугодишният мандат на Мосаддек се явява сериозно предизвикателство за консервативния ирански политически модел на шаха. Може би по тази причина, в контекста на изследване на алтернативата за историческото развитие на Иран, Веселина Узунова е посветила едни от най-запомнящите се страници от труда си на личността и политиката на Мохаммад Мосаддек, както и на непримиримия му дуел с шаха и администрацията на Айзенхауер.

В *трета глава* са анализирани двустранните отношения и влиянието на американските инициативи върху вътрешната политика на Иран през мандатите от Айзенхауер до Джонсън. Отличителен белег е нарастващата динамика в американо-иранското партньорство в политически, икономически и военен аспект. На базата на широко използваните американски документални източници, докторантката е открила ясно стратегическите цели, които ръководят действията на администрациите на Айзенхауер и Кенеди спрямо Иран и Мохаммад Реза шах. Много точно тя е проследила зараждането на антиамериканизма и антимонархизма, които, поради спецификата на иранското общество, намират легитимност във все по-разрастващото се Ислямско революционно движение. Анализирани са също причините, довели до спадането на популярността на монархията, въпреки широко прокламираната от шаха „Бяла революция“, предвиждаща справедливи социални реформи и модернизация на страната. В. Узунова аргументирано е извела проамериканската външнополитическа

ориентация на Мохаммад Реза шах като една от водещите причини за вътрешнополитическия преврат в Иран, довел на власт религиозната опозиция.

Събитията и процесите през периода на администрациите от Никсън до Картър са анализирани в *четвърта глава* на дисертацията. Веселина Узунова определя този етап като кулминация в двустранните отношения, особено през мандата на Ричард Никсън. Засиленият американски интерес към Иран става предпоставка за новата роля, която Вашингтон отрежда на страната – регионална сила, ползваща се с доверието на световния лидер. Тази линия на партньорство се засилва след възникването на ОПЕК – факт, върху който е поставен акцент в анализа на дисертацията. Кратко и ясно е формулирана тезата: Иранската външна политика през 70-те години на ХХ век преминава под надслова: независимост, просперитет и лидерство. Сполучливо е аргументиран обратът на американската стратегия спрямо Иран след идването на власт на президента Картър. Защитена е тезата, че американската вътрешнополитическа линия, предвиждаща реализирането на застъпените в предизборната му програма ограничения върху производството и износа на оръжия и овладяването на вътрешнополитическото напрежение в САЩ действително потвърждават тревожните очаквания на шаха за предстоящи политически катаклизми в Иран. Тук специално искам да отлича сполучливия анализа, който докторантката прави на Ислямското революционно движение. Проследени са задълбочено размирните събития в Техеран, довели до детронирането на монарха, на фона на реално оттеглящата се американска подкрепа за неговия режим, както и издигането на завърналия се от изгнание аятолах Хомейни, който рязко променя властовата парадигма. Логичен финал на новата политическа линия на Техеран спрямо Вашингтон е „Кризата със заложниците“, която неизбежно води до скъсването на дипломатическите отношения между двете страни.

Заключението не повтаря изводите, с които завършва всяка глава. То има по-обобщаващ характер и очертава мястото и ролята на Иран в епохата на Студената война и пост-биполярния свят. В. Узунова формулира оригинални и верни тези за ефекта от политиките, които САЩ и Западът прилагат в региона на Близкия и Средния Изток и по-конкретно спрямо Иран.

Стремежът към всеобхватност и детайлност в анализа на събитията и процесите е може би една от най-запомнящите се черти на дисертацията. Чест прави на авторката, че не е допуснала да се „удави“ в потока от информация, успяла е да подбере най-значимото и да го синтезира в стройно, логично хармонизирано изложение. Многопластовост и достоверност на анализа придава триизмерната призма:

национално-регионално-световно, през която дисертантката пречупва събитийния поток в американско-иранските отношения. В изследването е анализирана задълбочено взаимовръзката между петрола, политиката и шиитския ислям – трите кита на съвременния ирански държавен модел.

Дисертацията е разработена на основата на солиден брой документални източници, сред които, напълно логично, преобладават документите от администрацията на Белия дом и Държавния департамент на САЩ (55 документа на английски език). Използвани са също 88 монографии и статии на английски, български и руски език. Авторката познава в детайли най-новата научна литература по темата, добре се ориентира сред разнопосочните тези, лансирани от американски и ирански автори и проявява критично отношение към някои от тях. Затова тя успява да избегне „залитанията“ в тезите. Този факт безспорно придава оригиналност на изследването, което се долавя както в структурирането на дисертацията, така и в оценките на авторката за важни събития и личности. Едно от големите достойнства на дисертацията е, че докторантката показва завидни умения да анализира и обобщава. Отдава ѝ се да построи обективен и достоверен дискурс на процесите и събитията, чиито отзвук значително надхвърля полето на двустранните отношения и държавните граници на шахски Иран.

В методологично отношение дисертацията е добре подплатена. Избрани са сполучливи изследователски методи, които са съобразени със спецификата на външната политика и международните отношения. Благодарение на сравнително-историческият анализ и исторически ретроспективният подход изложението е придобило дълбочина и хомогенност, хармонизираща различните събития и аспекти в двустранните американско-ирански отношения. Изведените изводи и обобщения придават завършеност на изложението и ясно формулират получените нови знания и резултати.

В стилово отношение трудът е издържан. Езикът, на който е написан е увлекателен и изключително четивен.

Авторефератът коректно отразява в синтезиран вид съдържанието на дисертацията и обективно представя изведените тези от изследването. Реалистично са очертани приносите на труда, сред които искам да открия факта, че дисертацията има новаторска роля в българската научна литература и благодарение на качествата си ще има широко научно приложение.

Препоръките ми към докторантката касаят по-скоро нейното бъдещо развитие като изследовател и евентуалното публикуване на дисертацията, което горещо препоръчвам. Би било полезно тя да повиши своята подготовка с познания по теория на външната политика, политически системи и режими, теория и практика на международните конфликти и преговори, познания върху същността на исляма и ислямското право и др. Това безспорно би допринесло за интердисциплинарната насоченост на нейните трудове. Впрочем, самата докторантка в раздела „Ограничения на изследването“ на автореферата е посочила периферно засегнати в настоящата дисертация, но важни за Иран теми, които следва да се развият по-подробно. Подобна препоръка може да се отпрати и за методологията на изследването, която касае формата на изложението и структурата на обобщенията с оглед успешното им вписване в динамично развиващата се световна научна литература. Основното препятствие, което е попречило на докторантката да представи още по-завършено и задълбочено изследване е недостатъчната иранска документална основа. Причините са обективни и зависят от бъдещата либерализация и отварянето на иранските архиви за външни изследователи, ако тя би била готова да се възползва.

Като научен ръководител на Веселина Узунова, бих желала да споделя и личните си впечатления от нашата съвместна работа: Признавам, че бях приятно изненадана от качеството на ръкописа, който тя представи за зачисляване. Впечатли ме факта, че един начеващ български учен, с ограничени възможности за достъп до информация и черпене на такава „от извора“ се заема да осъществи „прощъпулника“ си в нелеката материя на международните отношения с толкова актуален и в същото време сложен, противоречив и динамичен научен проблем какъвто са американско-иранските отношения през периода на Студената война. Освен това, тя се справи отлично, в кратък срок, показвайки воля за усъвършенстване. Ако трябва с няколко думи да характеризирам докторантката Веселина Узунова, тя е: амбициозен, компетентен и скрупулъзен изследовател, с широка обща историческа култура и задълбочени познания в областта на съвременните международни отношения, по-конкретно по историята и политиката на Иран през XX век. Качествата на настоящата дисертация, както и на представените публикации в авторитетни научни списания ми дават увереност да твърдя, че докторантката вече има своите научни планове за бъдещи изследвания, в които ще надгради постигнатото и ще разгърне своя впечатляващ изследователски потенциал. Веселина Узунова е един изграден и способен млад учен, който, надявам се, ще се впише успешно в творческите планове на секцията.

В заключение бих желала да подчертая, че предложеният дисертационен труд притежава редица достойнства и напълно отговаря на изискванията, регламентирани в Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и Правилника на Института за исторически изследвания при БАН. Изразявам своята изцяло положителна оценка за дисертацията на тема: „Американо-иранските отношения между две кризи – национализацията на петрола (1951) и кризата със заложниците (1979)“ и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди на Веселина Железанова Узунова образователната и научна степен „доктор“.**

01. 06. 2015 г.

гр. София,



Подпис:

(доц. д-р Румяна Чукова)